

Gáspár-Singer Anna Összetartozni végül

Konrád György A látogató című regényéről

Idén lesz ötvenegy éve, hogy megjelent a megváltoztathatatlanba való beletörődés és az összetartozás felismerésének könyve, *A látogató*. Tizenéves gimnazistaként olvastam először, a kilencvenes évek legelején. Mint akkoriban sok minden más, ezt is nagyapám ajánlotta a figyelmembe: „Feltétlenül el kell olvasni” – mutatott érdeklődésem felcsigázó, ugyanakkor elmentmondást nem tűrő gesztussal például Feuchtwanger *Rókák a szőlőben* című regényére, máskor Heller *Gold a mennybe megyére*. Később Esterházy *Harmonia Caelestis*ére, illetve Singer *Rabszolgájára* is sor került, persze a barátaival rendszeresen meg is vitatták őket.

Hogy miért volt más az akkori gimnazista számára a – ma már tudom – kétségtelenül korán jött, s épp ezért olvasmányélményként sem könnyen feldolgozható *A látogató*? Nem emlékszem, hogy lett volna akkoriban olyan könyv, amely ennyire a hatása alá vont volna. Egyedül talán Kosiński *Festett madara*, amelynek háborúábrázolása azonban olyannyira elborzasztott, hogy egy ponton túl le kellett tennem.

A látogató társadalmi anomáliákat, nyomort és kiszolgáltatottságot szociológiai alapossággal feltáró – vagy jobban mondva rögzítő – narrációja viszont, amellet, hogy letaglózott, mégsem eresztett el. Az akkor kíméletlennek tetsző leírások hosszú évekre nyomot hagytak bennem, főként a Bandula Ferike majomszerű alakjában realizálódó iszonyat. Igen, ő maradt meg bennem legerősebben. Aprópó, milyen érdekes az emberi emlékezet, amely a szerencsétlen kisfiú testszörzetét, a sűrű hófehér pihéket az eltelt évek alatt éjfeketére festette. Holott az eredeti menyívvel szürreálisabb...

Vajon mit tudhattam 1993-ban, tizenhét évesen a nyomorról és a kiszolgáltatottságról? Egy kamasz mégis másképp rezonál az őt körülvevő világra, ha lát, ha észrevesz is, olykor csak jóval később csapódnak le benne a dolgok. Akkor talán a filmekből? Igyekszem innen közelíteni: *A látogató*ban szinte filmszerűen peregnék előttünk a képek, én pedig akkoriban kezdtem a filmművészet iránt komolyabban érdeklődni.

Akkori élményeim persze bizonytalan fogódzók. Mindenekelőtt talán Szomjast említeném: 1969-es munkájában, a *Tündérszép lányban* úton lévő fiatalok

a helyi kocsmában egy felesért cigánylányt vásárolnak, majd magukkal viszik a városi munkásszállóra, ahol viszont rejtegetniük kell. Felejthetetlen a kép, ahogy ott, a falu határában ráparancsolnak a lányra, alaposan mosdjon meg a kezébe adott autósamponnal a közeli tóban. „Szappan nincs? Nincs. Miért? Ez nagyon exkluzív. A kocsi is evvel mossuk. És kitűnően habzik.” Ők meg közben a partról figyelik. „A lemenő nap fénye kiemeli a kontúrját. És így nagyon romantikus” – kommentálja a lány megaláztatását a kisfilmben a más fiatal zenészek mellett szintén feltűnő Baksa-Soós. Mindez persze csupán kísérlet, s nem dokumentum, „játék”. Elképzelt helyzet(ek) a kiszolgáltatottságról és az akörüli döntésekről a magyar beat korszakából: a szereplők az egyes jelenetek végén pedig maguk kommentálják az eseményeket. Sejtik, nincs ez jól így.

Ha nagyváros, akkor megint Szomjas, pár évvel későbből: a *Roncafilm* lecsúszott, a társadalom peremére kényszerült torz figuráit látom magam előtt. A film egyfajta slapstick comedybe hajló fájdalmas s egyszerre röhögtetően szürreális szocio látlet 1989-ről, a fordulat évéről. És a megváltoztathatatlanról. Még úgy is, hogy a legendás „Nyócker”, s ezen belül a Szigony utca és környéke – a kétezres évek városrehabilitációjának hála – már rég nem létezik. Ahogy a *Kopaszkutya*ban megjelenő hajdani Kőbánya és a Hős utca sem (amelyet a közeljövőben ledózerolnak majd, ám a nyomorteleppé vált szegregátum lakói számára máig nincs igazi kiút), és még sorolhatnánk.

Egy kamasz számára az olvasott szövegnél olykor érdekfeszítőbbnek tetszhet a kép, valóságosabbnak, „igazibbnak” a moziban látott az utcán megtapasztaltaktól. Ha azt láttad, már mindent láttál, olyan, mint ha te magad is átélted volna. Nekem, aki a kilencvenes évek elején eszmélt a világra, mi maradt vajon mindebből?

Emberék, arcok, néhány szürke belvárosi helyszín, amelyek a szemem előtt pergő filmkockákhoz hasonlatosan szintén kitörölhetetlenül belém égtek. Például egy a sok közül: romos, hetedik kerületi bérház a Garay téri piacnál, a kilencvenes évek végén. Akkoriban gyakran járok ide. A lakás a második emeleti körfolyosó végéből nyílik, amikor belépek, megcsap

a macskahúgy orrfacsaró, narancsra emlékeztető szaga. Ordító, egymást veréssel fenyegető szomszédok, a cirmos kockakőre fröccsenő hipó. Amely, alig, hogy földet ér, egyre nagyobb és nagyobb tócsává kezd növekedni. A lakásban egy hatvanas nő, aki az utcákon elhelyezett kameráról beszél, és arról, tudja, őket is megfigyelik. A mosdóban mindig külön zacskóba gyűjti a használt wc-papírt. A piszkos előtérből összetolt bútorok labirintusából érkezünk a szobákba, az egyikben ágy, rozoga asztal, oldalán két billegetős székkal. Az ágyon szétdobált ruhák, magnókazetták, kiürült cigisdoboz. A cserépkályha tetejéről hófehér macska ugrásra készen figyel minden egyes mozdulatomat, e lepusztult birodalomra bemelegszedőt.

Egy másik lakásban is vendégeskedem nagyjából ekkortájt. A sötét, penészszagú lyuk – budai pincelakás – a Széna tér közelében van. Ismerek persze hasonlót a Belső-Ferencvárosban is, ahol, odakintről nézve legalábbis, az eltelt húsz év alatt semmi nem változott: két középkorú, arcukon az enyhe idiotizmus jeleit mutató nő él ott, időnként cserélődő loncsos kutyáikkal. Anya és lánya. Vagy talán testvérek, ezt nem tudni biztosan. Nyaranta, az utcára néző lejártnál a két korcs néha kidugja orrát a rácsok mögül, a lakásból penetráns bűz, penész és állati ürülék szaga áramlik kifelé, keveredik a parkoló autók kipufogógázával. De az a másik, kilencvenes évekbeli emlék mégis erősebben tapadt meg bennem.

Ott vagyunk tehát a Széna téren. Becsöngetünk, a lakás hatvan körüli férfibérlője nem számít érkezésünkre. Váratlan betoppánásunk a szegényes kanapén éppen videózás (ha jól emlékszem, rossz minőségű VHS-pornófilm) közben éri. Meglepődöttségét azonban hamar felváltja az őszinte öröm: évek óta nem látott fia, illetve annak barátnője mégis kíváncsi rá, hol és hogyan él. Akkor találkozunk először és utoljára.

Újraolvasva a regényt – akkori emlékeimen túl – számos kérdés is felmerült bennem. S nem csupán a leginkább kézenfekvőnek tűnő dilemma, miszerint a mű alapvetése, fókuszba emelt etikája mennyire tekinthető ma is érvényesnek. A regényben megjelenített társadalmi kulisszák jó része eltűnt vagy kevésbé látható, egyesek talán még inkább szembetűnőek. Elég, ha megszokott útvonalunk helyett néhány utcával beljebb fordulunk, ha nem hunyunk szemet annak ténye fölött, hogy a pesti Belváros évek óta pusztul. Elcsépelte közhely, de a nyomor ma is ott van a szemünk előtt az omladozó házakban, a szociális intézményekben, a magukra hagyott vidéki falvakban. A négyveshatoson vagy az irodaházak forgalmas környékén meg lehet halni feltűnés nélkül, csendesesen. El lehet tűnni úgy, hogy senki nem veszi észre. Megmen-

teni valakit? Az odafordulás gesztusa nem könnyű, még kevésbé magától értetődő.

Mégis, mi az, amiből a regényhez közelítve a leginkább építkezhetünk? A halványan előtölülő emlékcserépekkel „pepecselés” aktusából – lévén a múlt a jelen eltagadhatatlan részét képezi – úgy vélem, mindenképp. De hát így kezdődik maga *A látogató* is.

A gyámügyi előadó leltároz, elméjében, mint hagyatékat, elhalt ügyfelek emlékeit és dossziéit idézi fel: „gödrös diófa ágyakat, béna ingaórákat, elkeskenyült evőkéseket, kihűlt lábbeliket meg az aranykeretben egymás mellé ragasztott családi fényképek időtlen mosolyát, a gazdájuk nélkül limlommá züllött tárgyak fakó hiábavalóságát”, a halál bekövetkeztével immár céltalanná, feleslegessé váló kacatokat. A hiábavalóság említése különösen fontos, ugyanis már a legelején egyértelműsíti nem csupán az elbeszélő alapállás, hanem a hivatali ügymenet számokkal és végtelen adatokkal operáló, az embereket tökéletesen tárgyiasító gesztusát is. „Tanuljunk a hülyéktől”, hangzik el a regényben később – egy hús-vér, idiotizmussal élő kishű kapcsán –, azoktól, akik öntudatlanságukban szinte tárgyként viselkednek. Bandula Ferikét szülei öngyilkossága miatt haladéktalanul intézetben kell elhelyezni, s ez a feladat lesz az, amely aztán elindítja a narrátorban nem csupán jelenlegi álláspontja, hozzáállása, hanem egyenesen a társadalomból való végleges kilépésének gondolatát. De egyelőre nem ez történik még: a hivatali asztal egyik végétől a másikig húzódó demarkációs vonal szinte tapintható s az ahhoz tartozó zárt – ki az ügyfél, ki a hivatalnok – szerepek is.

„Folytassa, kérem” – mondja megszokásból az éppen aktuális ügyfélnek: amaz még nem, ő viszont már biztosan tudja, nem segíthet. „Azt hiszi, megmenthetem, nem mondhatom meg neki, mennyire téved.” Előír, lepecsétel, majd ugyanő hivatalból végrehajt. Felkutatja, begyűjti és intézetbe viszi a rossz körülmények között élő kiskorúakat. Bár meg nem menthet senkit. S épp ez a milliméter pontossággal megtervezett, majd véghez vitt hiábavalóság vezet leginkább a panaszra, végső elkeseredésre mindenkor süket ügykezelést.

A látogató időkezelése szintén ebből az alaptézisből (és megingathatatlanak tűnő meghatározottságból) fakad: miközben a regény megmutatja, milyen sokféle arca van a nyomornak, a fennálló helyzetet valami módon kezelni hivatott rendszer mindvégig ugyanaz marad. A szekrényben felhalmozott, elsárgult akták mindegyike szabályos tetemre hívás. „Ha egyszer mind hangot adna, játszom néha a gondolattal. Micsoda hangáradat borulna ki a szekrényből. Gyereksírám, asszonyjajgatás, ütlegek pufogása, trágár acsarkodás, panasz, replika, száraz faggatózás, kurta

beismerés, célzatos tanúvallomások.” Az iratokat fel-lapozó mozdulatokat azonban csupán a megszokás által hajtott szkepszis vezérli. Szinte halljuk az írógép ütemes kopogását, ahogy a papíron rögzítődik az újabb tényállás. A rend kiismerhető, egyforma, sőt, bizonyos értelemben harmonikus. Meg lehet benne találni a szépet. Bele lehet bújni, mint ahogy az ember a saját ágyába bújik otthon. „A változatok átrajzolódnak egymáson.”

E különös harmóniának, kilátástalan életekről lévén szó, természetszerű része az erőszak is, a gyermekekkel szembeni abúzus: a hétköznapi tapasztalattal jobbra elképzelhetetlen rossz bánásmód, amelyekről – az iratokhoz hasonlatosan – szintén különféle tárgyak mesélnek. „Iratszekerényem egyik rekesze tele van mindenféle nem hivatalos kacattal, emlékeztető aprósággal... háromágú szíjkorbács, furatos, ólombetétes bambuszbot, gyertyánból faragott kaloda, kikötésre alkalmas emelőszerkezet – háziipari termék valahány. Apák, anyák működtették e szerszámokat, talán nem is lelték örömeiket benne, szigorukért – mondogatták – a gyermek utóbb még hálás lesz.”

E gyűjtemény részei fényképek, hangszalagok, gyerekrajzok is, de csak a szöveget továbbolvasva értjük meg igazán a sorsokat, a különféle emberi tragédiákat szimbolizáló tárgyak és a kiszolgáltatottság valódi jelentőségét.

Azok, akik gyakran járnak a rakpart pesti oldalán, bizonyára többen is ismerik a súlyos rendellenességgel született, mozgásra, artikulált beszédre képtelen „képezhetetlen idiótát”, Belső-Ferencváros immár nagykorúvá érett Bandula Ferikéjét. Több mint húsz éve élek a környéken, azóta látom az anyjával. A kortalan asszony óriás babakocsiban tolja maga előtt a férfit esőben, hóban is, naponta a Duna-partra. Tekintetével a járókelőket pásztazza, amikor közelebb érnek, mohón beléjük kapaszkodik. Nincs mese, muszáj üdvözölni őket. Jó napot, köszönök nekik, s közben látom, ahogy a nő megnyugszik, arca egy pillanatra felragyog. Azután halad tovább ormóttan sétaeszközével s benne csecsemőként rángó, érthetetlenül gagyogó idióta fiával.

Fikció és valóság találkozása a ferencvárosi utcákon, talán pont így. Talán ilyen lenne most Ferike is, villan belém, ha műbeli sorsa nem lenne már jó előre megpecsételődve: ha intézetbe viszik, talán élhet még néhány évig, utána bizonyosan végez vele egy közepesen súlyos fertőző betegség. Ez a másik itt, a szerencsésebb, az „igazi”, akit vélhetően szeretnek, nem hagynak magára, és akit haláláig gondoznak, szintén úgy él, magáról és a világról mit sem tudva Belső-Ferencváros közepén, mint valami kedves, ám sok fájdalmat okozó, időigényes tárgy, idő- és térérzékeléstől függetlenül. Dönteni sem képes saját élete

felett, amely még így sem – éppen, mert van, aki nem mondott le róla, aki számára fontos, vagy, mert az ő számára ez a minden, amit tehet – hiábavaló.

A látogató csaló rabbiról szóló példázata többek között erről, döntéseink behatároltságáról, egyéni korlátaink tudomásulvételéről is szól: a regényben ez a történet – amelyben a rabbi, aki egy időre elhagyja közösségét, mert „nem akarta többé a Megnevezhetlen szigorával fenyegetni a vétkeket, jóságával vigasztalni a jámborokat”, miután belátja, hogy a világtól sem elzárkózni nem tud, sem pedig azt megváltoztatni, visszatér, hogy igent mondjon addigi életére és feladatára – állítódik párhuzamba a gyámügyi előadó-narrátor dilemmájával. Ha kilép a hivatali gépezetből, vizionálja a férfi, s egyúttal a társadalomból, hogy az addig tárgyként kezelt idióta fiúval legyen, talán más lenne minden, talán megmenthetné (bár ez utóbbi vágyképehez az idomítást és testi fenytést úgyszintén magában foglaló hierarchikus viszony is szorosan kapcsolódik). Végül, hisz tudja, nem tehet mást, túllép e gondolon. Hogy azt folytassa, amit tíz éve tesz, ugyanúgy. Hogy tehesen valamit.

A látogató nem a lázadás regénye (ha csak próza-poétikai szempontból nem tekintjük annak), sokkal inkább a beletörődésé. Annak elfogadásáé, hogy azt tegyük, amit tennünk adatik, ami a dolgunk. A gyámügyi előadó felismerése, miszerint a világot nem áll módunkban megváltoztatni, annak elfogadása is ugyanakkor, hogy amit egyként – emberhez méltó cselekedetként – tehetünk, hasznos. És ez sokszor nem több, mint az idióta fiú bordavakarásában megnyilvánuló humánus szerény gesztusa.

A hivatalnok, noha dilemmája során – ellentétben a példázatban szereplő rabbival – csupán elméjében jár be „fizikai” utat, hozzá hasonlóan mégis messzire jut: az addig jobbra tárgyiasított társadalmi szereplőkhöz való viszonya lesz az, ami alapvetően megváltozik. A kiszolgáltatottságtól és nyomortól szinte hermetikusan elzáró védőburok hullik le róla, amikor végül kimondja: „jöjjen el mindenki, aki akar, egyikünk beszél, másikunk hallgat, legalább együtt vagyunk”. A szerepek immár felcserélhetőek, mindegy már, ki az ügyfél és ki a hivatalnok.

A könyv a város legsűrűjébe kalauzol, ahol kilátástalan sorsokon és elképzelhetetlen nyomoron át visz az út. Konrád nem beszél a háborúról, a holokausztról vagy ötvenhatról, a történelmi események által megnyomorított létnek, kerülve a direkt megjelenítést, „csupán” letörölhetetlen vetületei kerülnek az olvasó elé: a málló házak, a golyónyomok a falakon, a szegénység sárga szőgyenbélyege.

A látogató a bölcs szkepszis, az elengedés és ezzel együtt az összetartozás regénye elsősorban. Ám számomra az emlékezés is.